

Biblioteka
44°N i 20°E

Urednik
Nikola Petaković

Copyright © 2013 za srpsko izdanje Čarobna knjiga

Lektori prvih izdanja:

„Linije života“

Slavica Koledin

„Naličja“

Vesna Komar

„Euripidova smrt“

Slavica Koledin

Lektor ovog izdanja:

Sonja Pejović

ISBN 978-86-7702-290-7

Nijedan deo ove publikacije, kao ni publikacija u celini, ne sme se reprodukovati, umnožavati, prešampavati niti u bilo kojoj drugoj formi i bilo kojim drugim sredstvom prenositi ili distribuirati bez odobrenja izdavača. Sva prava za objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač prema odredbama Zakona o autorskim pravima.

Čarobna knjiga
Beograd 2013.

Aleksandar Gatalica

OGROMNI MIKROKOSMOSI

Izabrani romani

Čarobna
knjiga

SADRŽAJ

Predgovor autora	7
 LINIJE ŽIVOTA	 13
<i>Predgovor: Linije života, snova i slova</i> <i>(Miroslav Josić Višnjić)</i>	15
I Largo za Nadeždu Miladinov	21
II Snoviđenja	39
III Linija života	55
IV Ružičasta stvarnost	75
V Autoportret	93
VI Epilog ili o onome što je nepoznato	117
 EURIPIDOVA SMRT	 147
<i>Predgovor: Da li je Euripid čuo za Bergen-Belzen?</i> <i>(Draško Redep)</i>	149
 NALIČJA	 233
<i>Predgovor: Magijski realizam Aleksandra Gatalice</i> <i>(Petar Pijanović)</i>	235
I Nepristojne žene	241
II Kolumnisti, bankari i sumnjive dame	283
III Verde, korak u zeleno	343
Registar stvarnih ličnosti	410
O autoru	414

Predgovor

To kuda sam se uputio i gde sam stigao najbolje ću videti po onom odakle sam krenuo. Ovo deluje kao latinski citat, ali nije tako. Ovo je rečenica koju odavno želim da napišem, ali sada kada se prvi put u jednoj knjizi pod nazivom „Ogromni mikrokosmosi“ preštapavaju tri moja rana romana, najzad dobijam priliku da to i učinim. I odakle sam krenuo? Kad sada pogledam svoje rane romane „Linije života“ (štampane kao moje prvo delo 1993, u izdanju Rada), „Naličja“ (prvo izdanje BIGZ, 1995) i „Euripidova smrt“ (prvo izdanje Filip Višnjić, 2002) vidim nedvosmisleno da sam u svet proze stupio kao pesnik, imajući ambiciju da mi priče i romani nalikuju dugačkim poemama.

Kako sam samo na početku bio nedvosmislen u ovoj nameri! Koliko sam joj ostao odan do danas, iako je pesma kao metafizička suština moje proze postala znatno zahtevnija i komplikovanija nego na početku. A kad sam počinjao: ljubio sam više tonski stih nego silabički; strasno voleo Crnjanskog i u poeziji i u prozi, baš kao Danila Kiša, Rastka Petrovića i Lazu K. Lazarevića, baš sve pisce kod kojih sam osetio ikakav stihovni damar koji se otima hladnim opisima i vivisekciji ljudske duše.

U to vreme nekako pada i početak mog prijateljstva s Euripidom. Čudno je ovo nekom, pošto je reč o dramatičaru koji je živio od 480. do 406. godine pre Hrista, a možda i ne. Do

danas sam, među srpskim prevodiocima, preveo najviše Euripidovih drama, napisao i jednu knjigu u kojoj je on glavni junak, ušao pod kožu i u misao ovog Stivena Kinga antičkog sveta – tog veštaka, majstora napetosti i gospodara preokreta; dramatičara koji je svoju publiku umeo ledenom rukom da uhvati za srce i ne pušta je do poslednje scene. Takav Euripid postao je moj vodič, drug svih ovih leta, sinonim za uzvišenu a u isto vreme zanimljivu književnost i – za prisustvo poezije kao dubokog generatora svih literarnih misli.

Ako su pisci srpske književnosti koje sam spomenuo opredelili moj prozni put, Euripid ga je do kraja oformio i na tome mu zahvaljujem – 2.419 godina pošto je umro u tuđini, na dvoru makedonskog kralja Arhelaja, prognan, ostavljen, zaboravljen, a tako neprevaziđen. Tako je uz Euripidovu pomoć poezija zauvek opredelila izgled moje lirske proze, sve do poslednje knjige, „Veliki rat“, reklo bi se naoko ne-lirske knjige o Prvom svetskom ratu.

Ipak, treba obratiti pažnju na još nešto. Euripid me je naučio i ovome: da velika umetnost nikako ne sme biti dosadna. Današnju poviku na laku, zabavnu i pežorativnu književnost uglavnom vode dosadni i nemaštoviti pisci, i to je strašno. Ne zna se ko bi tu pre trebalo da bude odstranjen: lovci ili lovinna. Nisam nikad tolerisao prizemno u literaturi, ali s jednakim žarom sam osporavao isprazno uzvišeno. Literatura je, mislio sam onda, mislim i danas, umetnost, a umetnost mora da bude zabavna, intrigantna; da, i poučna, svakako, ali nikako zbog toga zabran prazoslovlja.

Kako si, dragi Salaminjanine Euripide, zlatnim stopama u pesku istorije baš ti ostavio tragove za sve sledeće pisce! Mi samo treba da gazimo u tvoje otiske sandala i ne možemo

zalutati. Meni, koji sam ostao tvoj prevodilac, data je privilegija da ti budem neka vrsta sekretara na srpskom jeziku, te je iz „tvoje kancelarije“ moja proza izlazila kao dramatična, osetljiva, ranjiva, herojska, ikarska – ali nikad, nikad nije bila dosadna.

Jedinim garantom zanimljivosti proze pokazala se priča. Neko mi je nedavno kazao: „Pa da, oslonac na priču je jedna od poetika koju ti zastupaš.“ Žestoko sam se pobunio. Oslonac na pripovedanje ne može biti samo jedna od uporišnih tačaka, on je maternji jezik književnosti uopšte, od „Gilgameša“ do „Odiseje“; od „Medeje“ do „Hiljadu i jedne noći“, od „Romea i Julije“ do „Procesa“. Možda može postojati priča bez književnosti (u usmenom predanju, recimo), ali sasvim sigurno ne može postojati književnost bez priče. Zato se i danas, sa „užasno uskogrudog stajališta“ te „jedne od poetika“, ozbiljno protivim svakoj književnosti koja priča o tome *kako će pričati*, preti da će nam nešto *ispričati*, ili tvrdi da će ovo što nije *dopričano* biti dopričano u nekoj famoznoj budućoj knjizi.

I moji rani romani pokazuju upravo ovaj oslonac na priču, a dva od tri koji se štampaju u ovom izboru upućuju i na ono što mojim čitaocima ne prestaje da bude čudno do danas. Sve svoje knjige najpre detaljno isplaniram u svojoj glavi, i tek kad tamo obrišem i dodam što treba, sedam da pišem, posle čega nema brisanja i pisanja na sirotom ekranu računara. „Linije života“ i „Naličja“, iako su moji rani romani, takve su knjige. Samo „Euripidova smrt“ je drukčija. Ovaj roman je moje najčudnije delo, knjiga koju valja do kraja objasniti i samom autoru. Nastao iznebuha, u svega nekoliko nedelja 2001. godine, pisan rukom, bez konkretnog plana – on je bio izuzetak od svakog dotadašnjeg načina rada. I rezultat je više nego neobičan. Ovaj

roman ne drži ni jedinstvo mesta, ni jedinstvo vremena radnje, već jedino jedinstvo emocije koja se vezuje za majku i dva njena sina: naratora i njegovog blaženo retardiranog mlađeg brata Neba. Ipak, roman „Euripidova smrt“ je najlepša pesma koju sam dosad napisao i ispevao. I više od toga: ovaj roman je pravi uzorak „ogromnog mikrokosmosa“, tog posuvraćivanja života u jednu prelomnicu, u jednu silnicu koja će kao prasak munje skočiti između dva pola postojanja i osvetliti tamu reskim, ali nezaboravnim bljeskom.

I ostala dva romana od ove su vrste. U njima junaci liče na razgoreli plamen, uzdrhtali list na vetru, poslednji dah što izlazi iz grudi moribunda. Svi ti heroji u odsudnom trenutku stavljaju sve na kocku, sve na jednu kartu života, i uglavnom propadaju. Spolja gledano, mali su kao orahova ljuska, iznutra posmatrano kroz njih se prelamaju sve muke ovoga sveta.

Izvolite, uđite u svet velikog u malom, u svet beskrajnog u ništavnom. Dobro došli u „Ogromne mikrokosmose“.

U Beogradu, 8. aprila 2013.

Aleksandar Gatalica

LINIJ E ŽIVOTA

Predgovor

LINIJJE ŽIVOTA, SNOVA I SLOVA

Pre dvadesetak godina jedan mlad pisac (još nije bio stigao do tridesete) doneo mi je rukopis koji drugi izdavači nisu hteli da prihvate. Kad sam pročitao knjigu, odmah sam znao da je srpska književnost dobila novo ime. Napisao sam tada tri rečenice koje je izdavač stavio na korice prvog izdanja („Rad“, Beograd 1993):

„Gatalica je zreo pisac. Njegov roman je skladno organizovan i dobrim jezikom napisan. Prepleti, dobro odabrani detalji, motivi i stil – sve funkcioniše i prosto ne da čitaocu da digne glavu sa teksta. Roman *Linije života* pripada grupi knjiga koje treba više puta čitati.“

Ta mala „beleška“ potpisana je mojim inicijalima (M. J. V.), kao što je i posveta prvog poglavlja upućena onome ko je mladog pisca poslao kod mene (Đ. V.). A svi smo sa katedre za svetsku književnost.

Šta još treba dopisati uz te reči?

Aleksandar Gatalica je dokazao da je prva rečenica u mom zapisu bila dalekovida i tačna. Objavio je do sada više knjiga, priča i romana, preveo nekoliko grčkih tragedija i

ozbiljno pisao o muzici. A dobio je i tuce književnih nagrada od ugleda.

Kada je rekao da je sa Ninovom nagradom ušao u Hol slavnih pisaca, odmahnuo sam rukom. On je odavno u tom holu dobio svoju nišu.

U svim knjigama, od *Linija života* do *Velikog rata*, ovaj pisac vešto prepliće ono što nam nudi stvarnost i ono što sakriva mašta. „Plima utisaka“ je njegovo književno načelo. Njegovi romani su puni sočnih priča, zavodljivih fragmenata, digresija, rukavaca koji teku u raznim pravcima, uvek na granici između venca pripovedaka i romana.

Na jednom mestu junak *Linija života* kaže: „Ovo je istinita povest i takva mora i da ostane.“

Pet poglavlja ovog kratkog romana („Largo za Nadeždu Miladinov“, „Snoviđenja“, „Linija života“, „Ružičasta stvarnost“, „Autoportret“) imaju više proznih celina, epistola i dijaloga, a u epilogu ili „o onome što je nepoznato“ pisac nam je ponudio „razrešenje“ (rukopise ni vatra ne može da uništi), plamen paljdrvca u „uzvišenoj tišini“.

Istina u životu nije što i istina u književnom delu. Junaci Aleksandra Gatalice često žive i u snovima, podeljeni u „dve osobe, dve duše, dve ličnosti“ (kao Jan Kšizevski u *Linijama* ili Fon Bojna u *Velikom ratu*). Više njegovih junaka „užurbano napušta roman“, a oni „najnesrećniji ostaju kažnjeni životom“.

Način na koji organizuje književni tekst Gatalica je pokazao već u prvoj knjizi. To je najčešće mozaik, tkanje slično ćilimu. Sa mnogo čvorova i froncli, sa linijama života koje se „mrse i ukrštaju“. Svet je jedan veliki kovitlac, bujica, ponor.

U njegovom prvom romanu prisutna je muzika, ton reči je kao govor violončela: „nežan i lak, a opet moćan i sugestivan“. Kod njega i lift može da bude „ravnodušan“, pokojnici da ljubavnički šapuću, prašina je uzaludna i ljubičasta, a ružičasti put zalelujan.

Spisak izmišljenih junaka on često dopunjava stvarnim lici-ma, na stranice njegovih knjiga lako zaluta i Vinaver.

U romanu *Linije života* nema toliko junaka koliko ih ima u *Veku* ili *Velikom ratu*, ali svi su dobro smešteni u tekst. Puni su životne snage, Mihailo R. koliko i Nadežda Miladinov, Miladin ili Milena Pavlović, svi su okrenuti stvaralaštvu.

Pored muzike, tu su još slikarstvo i vajarstvo (senka Angeline Gatalice i njene bele figure Nadežde Petrović u Pionirskom parku).

Sad mi se čini da je seme i za druge knjige već posejano u prvom romanu Aleksandra Gatalice (naročito tema Prvog svetskog rata, „smrt jedne divne epohe“), koji ima žanrovsku odrednicu „ciklični roman“.

Evropsko prozno iskustvo je ogromno, Gataličin odgovor je da i posle Dostojevskog, Prusta, Kafke ili Džojlsa, Ignjatovića, Sremca, Andrića ili Crnjanskog treba da pišemo romane.

Prozu koju potpisuje Gatalica možemo slobodno nazvati linijom koju pišu snovi i slova „u nekom drugom senovitom svetu“.

Miroslav Josić Višnjić
Proleće 2013.

Teodori

I

LARGO ZA NADEŽDU MILADINOV

Za Đ. V.

Miladine, oblaci i danas promiču u prazna prostranstva vukući za sobom zamršene svetove neba. Kao nekada, sunce smenjuje plaha kiša, a onda ponovo odnekud stižu kosi zraci ranog proleća.

Zašto da krijem, i svi moji likovi, tek kao prerano rođena deca, uspeju da zadobiju poneku životnu crtu, ali im linije života ostaju zapravo papirne, ili možda svilene, te vijore kao dronjci, baš kao ovi oblaci što promiču negde iza prozorskog okna. Tako žalosno, Miladine, drhte i upliću se, udevaju u mimoilažeće svetove – ni ovde, ni onde. Znam, reći ćeš, to je stanje prolazno, ono obuzima čoveka, pakosno mu lomi misao i čini se da nikada neće minuti; ali opominjem te, to nije moje stanje – to je žalost i propast mojih junaka, a njihov krvnik zove se Mihailo R. Jer, nisam li baš ja kriv što nisu prošli vratnice pravog života, a da umru ne mogu? Svi njihovi potezi i tragični raskoli već su zabeleženi. Njihovi predsmrtni hropci uvek se završavaju lažnom teatarskom smrću, kad svaki čitalac može da se vrati na početak te žalostive povesti...

Ali oprosti, ja zapravo nisam o ovome želeo da pišem, ponajmanje da time počnem pismo. Znam da me ti možeš razumeti i stoga ti poveravam i svoje sinoćne slike, plimu utisaka, atmosfere i malih, jedva vidnih, tek tu i tamo u naznakama iskazanih reakcija ljudi. Sinoć sam bio na slavi stare polu-Jevrejke gospođe Klajn. Pre mnogo godina družio sam se s njenim sinovima, koji su se u međuvremenu toliko rasuli kao da ih je razduvao uragan. Jedan je, čini mi se, u Torontu, drugi u Australiji, a najmlađi, zna se – u Palestini. Pomislih da je to prilika da čujem neke svežije vesti o njima i, mada se nešto u meni protivilo tom odlasku, sinoć sam, kao gurajući sebe, ipak pošao...

Zbilja je trebalo da vidiš taj skup kreposnih starica, povijenih babatetaka i svenulih devojaka. Sve su bile u čipkama, poneke sa malo iskrzanim karnerima i gotovo obaveznim, jedva primetnim koketnim detaljem. Svud oko njih čudnovato trepere čvornovate slavske sveće, što razna i mnoga udubljenja na njihovim licima čini još grbavijim. Pod ovom svetlošću ruke im postaju koščatije, sa bujicama isprepletenih vena. Gospođa Klajn primila me je ljubazno kao starog porodičnog prijatelja i sva se ozarila na moj slavski pozdrav – ili je to ipak učinila samo njena hrišćanska polovina. I tu sam se, Miladine, u dovratku, ispod svežeg venčića, iznova upitao kako se mire u sebi ti polu-Jevreji, kako sami sebi praštaju u uzaludnom ponavljanju. Da li su im duše kao sobe sa duplim ogledalima, pa polovina koja vuče poreklo od one na Golgoti beskrajno brzo i neprestano oprašta onoj koja je ostala pod Golgotom? Ne znam, ali evo, zabasao sam iznova u tako draga poniranja, u beskrajne prostore u koje se ulazi na mala vrata nečijeg pokreta ili jedne reči, što samo dodatno produžuje ovo pismo.

Tek kada sam ušao, shvatio sam da sam ja izgleda ne samo jedini muškarac već da na čitavoj toj tužnoj slavskoj zabavi živih senki nema nikoga sličnih godina. Zašto sam uopšte pozvan, pomislih dok sam već odgovarao na brojna pitanja. Da li mi je nešto u srodstvu gospođa Karaklajić, slikarka, i ona (nisu mogle da joj se sete prezimena) stara Dorćolka, vajarka (uspele su da se sete da se zvala Angelina)? Morao sam negativno da odgovorim na sva pitanja i razočaram jektičave glasove za koje mi se na mahove činilo da do mene dolaze tako što beže svojim neopreznim, kratkovidim vlasnicama i razležu se sami – nepozdani i piskavi.

I kada sam već pomislio da će ovo veče proteći u uvek beskrajnom ispitivanju ukrštenih dorćolskih porodica, osetio sam da me je neko blago povukao za rukav. Moja domaćica pozivala me je u stranu pokretom koji je u polutami, ma koliku senku bacao na zid iza sebe, imao da ostane jedva primetan. Napustio sam svoje kreposno društvo i uputio se za njom kroz široke vratnice u manju sobu, lako se klanjajući i smešći se u prolazu novim skupinama duša u ovom limbu u kome se tiho pati, bez jecaja, sa obaveznim staračkim smeškom na usnicama.

„Vi ste, dragi moj Mihailo“, rekla je stara gospođa Klajn zatvarajući za nama vrata, „vi ste prijatelj moje dece, a i pisac ste i samim tim u neku ruku okultista... Smešite se, ali nema veze – ipak smatram da ste prava osoba kojoj pred smrt treba da poverim nešto što ni u kom slučaju ne bi smelo da počine zajedno sa mnom.“ Htedoh da se upletem u ovaj monolog, ali bih sprečen iznenađujuće naglim pokretom ruke. „Dragi moj“, nastavljala je gospođa Klajn, „nemojmo sada onako šuplje, kurtoazno: ali niste vi još ni blizu, te mnogo vam je toga ostalo...”

nemojte. Znete, smrt se oseti, svako na vreme opazi kada je jedna laka i vitka senka počela da ga prati u korak i vazda da čini ono što i on čini.

„Osvrnite se malo oko sebe. Vidite li ovog dečaka – sad malog sa belim dokolenicama, sad već nešto starijeg sa žirado šeširom? To je moj jadni brat Konstantin. Tako je davno nestao, a još kao da mogu da se prisetim svakog njegovog smeška, svake dečake lakomislene šale. Bila mu je tek dvadeset treća kada je 1912, odmah nakon povratka sa studija u Parizu, nestao bez reči i bez oproštaja. Uzaludno sam ga tražila sve ove godine. Naša porodična grobnica i ove godine čeka njegov povratak, a sada je već sasvim jasno da ću u nju poći sama. Jadni moj mali Kolja...“ Gospoda Klajn začuta na trenutak. Učinilo mi se da će se iz njenih krhkih, porcelanskih očiju proliti suze, ali je ona plač nekako uspeła da obuzda. Počela je da mi pokazuje njegove sveske sa napetim dečjim rukopisom koji školski crta slova, onako kako je naučeno po redu: od kvačice ka izvijenoj papuči do postolja, međutim, meni još nije bilo jasno zašto se sada, nakon gotovo šest dugih dekada, iznova prisećamo Konstantina Klajna. „Miha-ilo“, nastavljala je gospoda Klajn kao da ne želi ni trenutka da me ostavi u nedoumici, „sada hoću da vam pokažem ono zbog čega sam vas zapravo i pozvala ovako pomalo neumesno na stranu. Vidite, pre nekoliko nedelja pronašla sam ovu staru škrinju. U prvom trenutku pomislila sam da je to nešto što je ostalo za mojim pokojnim mužem, ali u njoj sam zapravo našla zabeleške i crteže svog nestalog brata. Želim da pogledate i ovo.“

Već mi je nudila veliku belu slikarsku hartiju na kojoj su bila predano nacrtana dva obličja; namah me neobično podsetiše na moje junake: i ti likovi bili su pažljivo izvlačeni, očigledno sa

mnogo napora zacrtavani i docrtavani, pa ipak, u očima im je nedostajala tek jedna crta koja ima da im doda još kap stvarnosne prozirnosti. Oba lika su podsećala na vešto izrađene foto-robote nekakvih zločinaca po policijskim stanicama i oba su mi se učinila poznata. Ali posebno je bilo interesantno to što je svaki imao pridodat tek nehajno nabačen karakter. Ispod onog gorštačkog lica, sa obrazima u nasmejanim kesama i nosom koji otežao pada na brkove i usne, pod tim likom sa prepređenim i pretvornim pogledom pisalo je: „Finansijski magnat, prevarant i liferant, korupcionaš i ženoljubac što u svemu vidi samo ličnu korist, ali tako slatku, uostalom.“

Ispod onog drugog, koji je na takođe podnadulom licu imao, međutim, pogled oštar, nos prelomljen i zatupast, kosu kao oreol nad visokim čelom, a oči žive i nemirne, ispod tog lika sa usnama stegnutim u tanku liniju pisalo je: „Poliglota, prevodilac, viđeni svetski putnik i nepopravljivi šarmer.“ Ovaj drugi kao da je bio naličje onog prvog i to me je najviše privuklo. Potom, nisam nikako uspeo da se otrgnem osećanju da su mi obojica tako poznati, kao da su uspeli ono što moji junaci nisu: da ustanu sa lista hartije i da počnu život u novom i beskrajnom svetu. Ali ako je to tačno, oba su se morala kretati jedan uz drugog u korak, jer su nastali zajednički sa istog izvora, povezani kao čvor i omča, kao srasli sijamski blizanci...

Bilo kako bilo, prihvatio sam malu i tužnu zaostavštinu sada već verovatno pokojnog Konstantina Klajna i ljubazno zahvalio njegovoj sestri što je imala toliko poverenja u mene. Još ne znam šta ću sa svim tim da učinim, ali nekako sam uveren da nastavak sledi.

Tvoj Mihailo R.